

XV. Respostes comunes front el col·lapse

Marco Aparicio Wilhelmi
Observatori DESC

Davant de les darreres crisis socials encadenades, i juntament amb l'horitzó-realitat de col·lapse climàtic, la nostàlgia de l'Estat social o les propostes merament defensives resulten insuficients, si no directament il·lusòries. L'aposta per "blindar" jurídicament els drets socials es mostra incapaç d'avançar si no reconeix que la causa no és la fragilitat dels drets sinó dels subjectes, de les estructures col·lectives de participació, de decisió. En aquest context, i enfront del dispositiu delegatori i individualitzador que implica el discurs dominant dels drets, el debat i les pràctiques del Comú apareixen com una proposta de transformació que cal situar en el centre del conflicte. El Comú entès com a pràctica instituent de formes d'organització social capaces de donar respostes en comú a necessitats i fragilitats col·lectives enfront del duopoli, falsament dicotòmic, de l'Estat (nació) i el Mercat (capitalista).

La crisi com a esgotament del marc de comprensió i de resposta

La crisi que la pandèmia i la seva gestió han fet visible, en bona part implica una continuïtat de la crisi anterior. En primer lloc, perquè l'actual allarga els efectes de l'anterior; en segon terme, perquè ambdues impliquen un trencament respecte d'altres situacions d'emergència. Aquest trencament no es refereix a la manera en què els grans poders privats actuen, ja que ho fan sempre de la mateixa forma (intensificant la desposseïció de béns i recursos comuns), sinó en la manera en què la consciència col·lectiva entén que la crisi no pot anunciar-se ja més com a accident, com a interrupció momentània.

Tal percepció compartida constitueix una cesura cultural, perquè per primera vegada apareix, també en el centre dels països més enriquits, una certesa respecte de la fi de la promesa de la modernitat, especialment pel que fa a l'ideal de progrés. En tal context, la nostàlgia de l'Estat social o les propostes merament defensives resulten insuficients, si no directament il·lusòries –il·lusió de la recuperació d'unes condicions de possibilitat ja caduques.

Tanmateix, les veus de la política de partits, i la gran majoria de les reflexions d'una acadèmia segmentada, sotmesa als índexs d'impacte i a les acreditacions d'excel·lència competitiva, no han sabut, o més aviat no han volgut, abandonar les seves coordenades tradicionals: Estat (nació), mercat (capitalista) i drets (individuals). La distinció entre les dimensions del que és públic i del que és privat, la cerca d'una virtuosa interrelació entre elles i la necessitat de trobar equilibris a través d'ajustos institucionals. Des d'aquestes coordenades, i referint-nos al terreny de la reflexió polític-constitucional, fins i tot les veus crítiques aposten per la defensa o recuperació del discurs dels drets, inclosos els drets socials, sense incorporar majors matisos o condicionants del moment actual, de l'abast del repte que imposa el col·lapse climàtic i la profunditat de la desigualtat humana.

La reflexió constitucional, és a dir, la proposta d'organitzar el poder a través de la seva limitació i la seva fonamentació democràtica, ha mirat d'anar més enllà de l'Estat però de moment en un pla més aviat teòric. El principal exponent és el filòsof del Dret Luigi Ferrajoli, per a qui "són cada vegada més els poders econòmics i financers globals els qui imposen als governs, en defensa dels seus interessos i en absència d'una esfera pública a la seva altura, regles i polítiques antisocials legitimades per les lleis del mercat" (Ferrajoli, 2018:19, traducció pròpia). Per aquesta raó, i enfront dels "poders salvatges", l'autor italià proposa un constitucionalisme amb quatre dimensions: 1) garantia de tots els drets (constitucionalisme social); 2) enfront de tots els poders (constitucionalisme de dret privat); 3) garantia de drets i béns comuns (constitucionalisme dels béns fonamentals); 4) que abasti tots els nivells (constitucionalisme global) (ibid.).

Més recentment, en un text encara inèdit, Ferrajoli ha estructurat la seva proposta d'una "Constitució de la Terra", com a resposta a la "contradicció

irresolta, present de manera explícita en la Carta de l'ONU, entre el constitucionalisme dels drets universals i la defensa de les sobiraniaes estatals, entre el principi de pau i l'absència d'un monopoli de la força en mans de l'ONU, entre l'universalisme dels drets fonamentals i la ciutadania. Per tant, és un salt qualitatiu del constitucionalisme, salt avui imposat per les amenaces mortals al futur de la Terra i de la humanitat. I assenyala que "l'alternativa és avui radical: o es desenvolupa un procés constituent de caràcter supranacional, primer europeu i després mundial, és a dir, la construcció d'una esfera pública planetària capaç d'establir límits a la sobirania salvatge dels mercats i dels estats més poderosos, per a garantir els drets i els béns vitals de tots, o no sols estaran en perill les nostres democràcies, sinó també la pau i l'habitabilitat del planeta".

Són contundents les raons que fonamenten una proposta com l'esmentada. Malgrat que la crisi actual està subratllant la necessitat de propostes de re-localització política, entenem que no seria bo abandonar un horitzó d'entesa -i regulació- global, especialment per la dimensió del repte enfront del nou 'règim climàtic'¹²⁹. S'hauria d'avançar per tant en les propostes assenyalades, però aquestes no basten -o són inviàbles- per si soles. Si bé és cert que apostar només per mesures de rehabilitació constitucional estatal -enteses com a marc de recuperació de la possibilitat mateixa de prendre decisions, de fer política- seria del tot insuficient, l'impuls d'un procés constituent global (primer europeu i després global, assenyala l'autor) sembla encara lluny de les condicions existents i, en tot cas, hauria de ser concebut no com esdeveniment puntual de ruptura, sinó a conseqüència d'un acumulat de canvis, de pràctiques, d'innovacions socials, econòmiques, institucionals i jurídiques capaces d'empènyer aquesta re-configuració política a escala global.

El present text pretén, precisament, abordar el debat de les propostes necessàries i viables. Abans, però, ens cal, si més no a tall de síntesi, justificar mínimament per què considerem insuficients les respostes adreçades tant sols a la recuperació d'un model d'Estat amb responsabilitat social, una defensa reactiva d'un conjunt de drets i serveis garantits des de l'Estat en forma d'equilibri o contenció de certes formes desbocades de capitalisme. Sota aquestes propostes, creiem, hi ha una comprensió del neoliberalisme com a forma accidental, com a moment transitable i finit, i no com a producte inevitable d'un projecte socioeconòmic basat en la mercantilització i explotació insostenible de tota mena de recursos (materials i immaterials) i la consegüent desposseïció dels béns comuns que possibiliten la vida digna.

129. Prenem aquest concepte, que preferim al de 'crisi', de Latour, B., *Cara a cara com el planeta. Una nova mirada sobre el canvi climàtic alejada de les posicions apocalípticas*, Traducció pròpia.

La fragilitat dels drets socials com a símptoma

La resposta a la crisi financera de 2008 es va conduir fonamentalment a través de mesures d'estabilitat pressupostària i contenció del dèficit. Sabem que no es tracta d'una opció política innovadora, ja que el desmantellament de les estructures de garantia social, de la defensa d'una mínima igualtat-llibertat material, és precisament el camí del consens neoliberal. Ara bé, situem la referència a la crisi de 2008 per l'acceleració que implica -en el cas espanyol, especialment- i per la hipòtesi proposada a l'inici d'aquest escrit: de manera marcada, és a partir de la crisi de 2008 que s'estén una convicció diferent respecte la naturalesa i paper de les crisis del model: s'esborra, potser ja definitivament, la pretensió de parèntesi, l'excepcionalitat de la crisi, la lògica de progrés lineal, acumulatiu.

Tals mesures van ser adreçades, sense excessives objeccions i sense necessitat de major justificació o contrast, cap a la restricció de l'abast, i fins i tot de la titularitat, de drets i prestacions socials. Aquesta absència de mínim detall en la justificació ens parla del triomf d'una determinada raó econòmica per sobre de la raó política i jurídica. Però, a més, ens constata l'existència d'una cultura jurídic-constitucional ancorada en la consideració afeblida dels drets socials, en una fragilitat constitutiva.

Aquesta fragilitat, d'altra banda, ha permès que l'absència de respostes per part del Tribunal Constitucional espanyol, o el caràcter tènue de les poques que s'han donat, hagi estat encaixada sense excessives reaccions. És cert que una part de la doctrina ha expressat un posicionament clarament contrari, com també ho és que hi ha hagut respostes de caràcter social, formes de garantisme ciutadà que han aconseguit en alguns casos frenar algunes de les derives més lliberticides, fins i tot amb expressions de desobediència civil, com per exemple la protagonitzada pel personal sanitari enfront de l'exclusió legal de persones estrangeres en situació irregular.

Hem assistit, des de 2010 en endavant, a una incessant retallada de drets, i no sols de caràcter social i prestatari. A partir, en general, d'una "extraordinària i urgent necessitat" de prescindir del debat parlamentari, el govern central va anar aprovant una sèrie de Decrets Llei restrictius del contingut d'un bon nombre de drets constitucionals. Així, la profunda limitació del contingut del dret al treball que es deriva de la reforma laboral operada el mes de gener de 2012 (Reial decret llei 3/2012), va ser acompanyada immediatament per reformes que afecten el dret a l'educació i a la sanitat pública, amb especial incidència en els drets de les persones immigrades en situació irregular, així com al sistema de pensions. Tals mesures de restricció de drets econòmics i socials no van arribar soles: poc temps després, i en plena expansió de les protestes anti-retallades, es va procedir a l'aprovació d'una nova Llei de Seguretat Ciutadana (L.O. 4/2015) i a la reforma del Codi Penal (L.O. 1/2015), que amplien l'abast d'infraccions administratives i delictes contra l'ordre públic, a fi de restringir l'abast els drets vinculats a la protesta social.

Podríem referir-nos a molts altres drets que, de manera interdependent, es veurien restringits sota l'influx de la crisi: el mercantilitzat accés a un habitatge digne, en el marc d'una legislació i una pràctica judicial que exclouen la seva mateixa condició de dret; o el dret col·lectiu a l'autonomia de nacionalitats i regions, així com d'autonomia local, i no sols pel conjunt de mesures de restricció en el finançament, sinó també per una marcada tendència de re-centralització i per una resposta purament, i venjativament, repressora del desafiament polític plantejat per les forces sobiranistes, o processistes, a Catalunya.

Es constata alguna cosa que segurament ja coneixíem: per al cas espanyol, la història dels drets laborals i socials és una història de fragilitat constitutiva que cap dispositiu normatiu ni institucional posterior ha pogut alterar de manera substancial. Si bé en els primers anys de marxa constitucional, es va procedir al seu desenvolupament normatiu i jurisprudencial, des de la implantació de les directrius del Pacte d'Estabilitat i Creixement (1996) que impulsaven la construcció de la Unió Econòmica i Monetària europea, es van anar succeint diferents episodis de restriccions del contingut dels drets socials i laborals.

Aquestes restriccions suposen un autèntic 'desarmament ciutadà': les violències privades augmenten a mesura que s'afebleix la posició dels subjectes en les seves relacions socials i laborals i, amb això, les seves possibilitats de protesta i negociació. La restricció de drets fa que les necessitats que aquests deixen de garantir, hagin de ser cobertes per mecanismes de 'servitud voluntària', és a dir, per mitjà de treballs precaritzats i l'obtenció de crèdits bancaris que al seu torn, consoliden el poder dels sectors financers (cal remarcar, en aquest sentit, l'aposta pública pels estímuls fiscals a productes de benefici financer, com plans privats de pensions o hipoteques).

En efecte, a través de l'expansió de polítiques creditícies, es busca estimular el consum que la inseguretat salarial no és capaç de cobrir. L'exemple paradigmàtic el constitueix, bé ho sabem, la necessitat d'habitatge, però es tracta d'un dispositiu que s'amplia a molts altres àmbits: la inseguretat sobre el règim de pensions empeny a plans privats o a la compra de productes financers; les deficiències en el sistema sanitari, a l'adquisició d'assegurances mèdiques, etc.

Podem parlar d'una lògica processal, d'un acumulat de decisions que van desmantant elements centrals de l'anomenat pacte interclasse que va donar lloc a l'Estat social que només de manera precària i transitòria va ser conformat a partir de la Constitució de 1978. Sens dubte la ruptura del pacte no es produeix d'una sola vegada amb la crisi financera, però és a partir de la crisi quan es posa de manifest amb tota la seva crueta: l'afebliment previ dels drets deixa sense respostes a milers de persones que havien pogut satisfer necessitats bàsiques a través del mercat, gràcies en bona part al crèdit. I aquesta feblesa, ja assumida pel propi model jurídic-polític, deixa les portes obertes a l'aplicació de les polítiques d'austeritat, enteses com a conjunt de retallades prestacionals i de contenció de la despesa pública que, obscenament, són contemporànies al rescat públic de sectors com el bancari o el d'empreses privades d'infraestructures.

Davant la feble, per no dir totalment absent, resposta jurisprudencial davant les retallades, la doctrina constitucionalista crítica ha reivindicat un gir interpretatiu respecte de l'abast jurídic dels continguts socials recollits per la Constitució. Es tracta de veus progressistes que, signe dels temps, propugnen frenar, conservar i recuperar previsions constitucionals desactivades sota els dictats de la interpretació econòmica de la Constitució.

Aquesta fragilitat dels drets socials ha volgut ser combatuda des d'espais de mobilització social (15-M, les marees, PAH, etc.) i organitzacions de defensa dels drets i serveis públics, que han alçat la veu per mirar de frenar i, si és possible, revertir les retallades socials i l'afebliment dels drets en general. En matèria de drets socials, diferents posicionaments han situat la necessitat d'abordar reformes constitucionals que puguin "blindar" determinats drets socials en els seus continguts mínims, infranquejables.

La necessitat d'empènyer l'esmentat "blindatge" no sembla que pugui ser debatuda, si l'objectiu és mirar de millorar les condicions vitals bàsiques de les majories. I no només amb la idea de tornar -en termes de normativa laboral i sanitària, per exemple- als moments previs a la crisi de 2008. En aquest sentit, l'actual crisi provocada per la COVID-19, ha reforçat la consciència social respecte de la necessitat de garantir elements mínims del dret a l'habitatge que mai no havien estat aconseguits. Normatives com la Llei catalana 24/2015, prèvia per tant a la pandèmia, que mira d'abordar "mesures urgents per a afrontar l'emergència en l'àmbit de l'habitatge i la pobresa energètica". Es tracta segurament de mesures encara insuficients però que avancen en un terreny, la construcció del dret a un habitatge digne, en el que ben poc, per no dir res, s'havia fet.

A més, més enllà del major o menor avenç, cal assenyalar que aquestes normatives dibuixen un possible canvi cultural, un horitzó en el qual, finalment, la propietat privada, especialment la gran propietat, es vegi limitada de manera efectiva. Una limitació que, si bé no apunta a la desmercantilització de l'habitatge, mira almenys equilibrar mínimament les posicions de negociació entre les parts. Això és el que busca garantir, amb limitacions, la Llei catalana 11/2020, de mesures urgents en matèria de contenció de rendes en els contractes d'arrendament d'habitatge.

Més enllà de defenses i, fins i tot, de certes ampliacions de la protecció, creiem que la rehabilitació de proteccions legals -i constitucionals- dels drets socials no pot amagar que, en realitat, la fragilitat dels drets, i dels drets socials en especial, no és tant una conseqüència sinó un símptoma. En efecte, l'absència de respostes sòlides al seguit de retallades ens parlen d'un debilitament de la capacitat col·lectiva de resposta, en el marc d'una consolidació del procés de delegació en mans institucionals dels mecanismes de definició del contingut i abast de les garanties dels esmentats drets subjectius, individuals.

Hem de partir de lliçons apreses. Com sabem, el constitucionalisme social va centrar gairebé tots els seus esforços a subjectivar de manera reforçada (constitucional) com a actor principal de la disputa política al treballador (o al Treball, com a subjecte enfront del Capital). Al voltant del treballador, i dels

drets vinculats al conflicte sociolaboral (síndicació, vaga, negociació col·lectiva), es va articular la major o menor vitalitat de la resta de drets socials. Per aquesta raó, l'afebliment del Treball, fruit de la ràpida transformació de les condicions d'inversió i producció –transformació accelerada en les últimes dues dècades–, va comportar l'afebliment del conjunt de drets que eren defensats des del subjecte treballador.

Podríem assenyalar, en conseqüència, que l'aparent facilitat (per la inexistència o feblesa de la reacció jurisdiccional) en la qual s'ha transitat cap al desarmament ciutadà es deuria a una prèvia desarticulació i afebliment del subjecte, sotmès a incessants processos d'individualització privatitzadora i precarització vital.

Coneixem el problema: els drets són eines que actuen enfront de les desigualtats de poder, sempre que aquestes no siguin tan desmesurades que desactivin la possibilitat de resposta. En tal cas, els drets esdevenen artefactes innocus (si no legitimadors sense més de l'estatu quo).

Segons podem veure en diferents contextos, el problema amb el qual topem és que fins i tot en els casos en què s'amplia el ventall de drets, individuals i col·lectius, l'avanç de la lògica de desposseïció/acumulació segueix el seu curs i incideix de manera cada vegada més intensa i irreparable en les condicions mateixes d'existència, de supervivència. En aquest context, el terreny d'anàlisi ha de situar-se en la funció i abast dels drets en contextos de profundes desigualtats socioeconòmiques i culturals.

Per molt que es pugui fer un ús contra-hegemònic dels drets, no pot oblidar-se que aquests tendeixen a garantir la seguretat jurídica (i l'Estat de Dret) a través de la individualització dels subjectes, que poden reivindicar el seu estatus jurídic en funció de precises circumstàncies que el Dret s'encarrega de recollir i categoritzar. De fet, aquest efecte individualitzador xoca amb, o potser és conseqüència de, una espècie de tensió ontològica dels drets en l'Estat liberal, i que Bauman (2003) ha recollit de la següent forma: “és en la naturalesa dels ‘drets humans’ el fet que, encara que s'hagin formulat per a ser gaudits de manera individual (...) calgui lluitar per ells i conquerir-los de manera col·lectiva”. La mateixa idea l'havia defensat temps abans Wendy Brown (1995): es tracta de “la ironia que els drets perseguits per un grup definit políticament es concedeixen a individus despolititzats; en el moment en què un “nosaltres” particular és reeixit en la seva lluita pels drets perd el seu caràcter de “nosaltres” i es dissol en individus”.

Per tot el que s'ha dit, el repte, la ruptura, no es pot trobar a articular més i millors garanties jurídiques dels drets (el blindatge dels drets) sinó a impulsar i reforçar els processos socials que han de permetre que els subjectes, individualment i col·lectivament, donin forma als seus drets i als seus mecanismes de satisfacció i defensa.

Però, cal novament insistir, anar més enllà de la defensa dels drets subjectius o implica deixar de considerar-los com eines necessàries. Ara bé, com bé assenyala Asier Martínez de Bringas (2018:145), el punt de partida hauria de ser “una concepció política dels drets obstinada en posar l'èmfasi en l'anàlisi

de les causes profundes que produeixen i reproduïxen vulnerabilitat i exclusió; en els conflictes reals subjacents a les nostres dinàmiques socials, que moltes vegades són substituïdes per causes derivades, mers símptomes que no parlen de la conflictivitat real de les nostres tensions socials”. Per a això, prossegueix l'autor, és necessari situar “en el centre del mapa de la nostra reflexió, la vulnerabilitat i el risc de les persones. La vulnerabilitat entesa com a «punt d'heretgia» que funcioni com a inflexió per a reduir la incertesa que persones i col·lectius suporten per a poder viure i regular un avenir sostenible; la vulnerabilitat com a «principi de reconeixement del valor de la persona», per a des d'aquí, poder impulsar el veritable paper i funció dels drets (socials)”.

Finalment, és bo recordar, d'altra banda, que la crítica al discurs dels drets no és tan nova. Una de les veus més descarnades sobre aquest tema va ser la de Simone Weil. En els seus “Escrits de Londres” afirma: “Si se li diu a algú capaç d'escoltar: «El que vostè em fa no és just», es pot colpejar i despertar, allí on neix, l'esperit d'atenció i d'amor. No succeeix el mateix amb paraules com: «Tinc dret a...», «vostè no té dret a...»; tanquen una guerra latent i desperten un esperit de guerra”. Afegeix la pensadora que l'ús d'aquesta paraula (dret) “ha fet, del que hauria hagut de ser un crit sorgit del fons de les entranyes, una agra cridòria de reivindicació, sense puresa ni eficàcia”. Amb agudesa afegeix: “... la categoria dels homes que formulen tant reivindicacions com qualsevol altra cosa, que tenen el monopoli del llenguatge, és una categoria de privilegiats (...). La desgràcia en si mateixa és inarticulada. Els desgraciats supliquen silenciosament que se'ls proporcionin paraules per a expressar-se. Hi ha èpoques en què no se'ls concedeix. Hi ha unes altres en les quals se'ls proporciona paraules, però mal triades, ja que els qui les trien són aliens a la desgràcia que interpreten” (Weil, 2000:28-29).

Es tracta de reflexions abocades entre 1942 i 1943, en plena guerra, en l'abisme. Es poden plantejar matisos respecte de la manera en què els drets sorgeixen, es configuren, s'exerceixen, es defensen, segurament amb major agència dels subjectes vulnerables (dels desgraciats), però igualment són reflexions de gran utilitat per al moment actual. Serveixen per a enlairar-nos del constitucionalisme del constituït, el que accepta la Constitució material dictada pel capital global mentre s'aferra als vectors de comprensió i legitimitat tradicionals (estat-nació, mercat capitalista i drets individuals).

El Comú com a pràctica i com a horitzó de transformació

En la tasca d'anar més enllà del constituït/instituït, el debat i les pràctiques sobre els (béns) comuns estan aconseguint un clar protagonisme. Enfront d'una insuficiència del discurs dels drets davant la capacitat d'acaparament privat (però també públic) dels recursos i serveis col·lectius, la lluita pels comuns obriria la possibilitat de crear espais d'autoorganització col·lectiva i de democratització radical en l'esfera pública.

La categoria, proposada per la criminologia crítica, de ‘crim corporatiu’, facilitat per l'estat o iniciat per l'estat (Pearce, 1979), serveix per a comprendre la manera en què es desdibuixa la dicotomia entre el públic com a oposat al privat, separació que, seguint amb Pearce, hauria vingut operant en l'ordre social imaginari. Enfront de tal enganyosa dicotomia, la producció del comú tracta de satisfer necessitats socials “no ja des de la delegació en l'Estat i en el mercat, sinó a través de la multiplicació dels espais administrats directament pels propis habitants d'un territori. Al mateix temps, sobretot, es pretén redefinir i posar en pràctica un principi més general de reorganitzar la governança cap a una democràcia radical: la co-creació de normes jurídiques i la comunalització del que és públic”.

Al final de la seva obra “Comú. Assaig sobre la revolució en el segle XXI”, segurament la principal obra de referència sobre aquest tema, els seus autors, Laval i Dardot (2015), ofereixen unes “propostes polítiques”. Hi plantegen el comú com un principi polític i ens conviden a “reflexionar sobre què significaria instaurar el principi del comú en el pla del dret, del poder, de l'economia, de la cultura”. I adverteixen que “examinar el comú com a principi efectiu de transformació de les nostres institucions suposa practicar un exercici d'imaginació política, fins i tot de projecció històrica, amb tots els límits que comporta...” (Laval i Dardot, 2015:516). Des d'aquests paràmetres, ens situem en un ‘context instituent’ més que no pas en un ‘moment constituent’, en el sentit que no assistim a la mobilització en bloc del subjecte polític global -el poble, el subjecte constituent en la teoria del constitucionalisme democràtic. Allò instituent apareix, doncs, com a capacitat creadora concreta, situada, de nous paràmetres de relació social. Aquests paràmetres reuneixen diferents intensitats quant a la seva novetat i a la seva capacitat transformadora. Si ho preferim, podríem parlar de l'exercici d'un poder constituent d'escala, permanentment obert: una impugnació creativa impulsada per un subjecte col·lectiu que no espera al moment de la gran innovació. De fet, el moment constituent, si s'arriba a donar, només pot ser conseqüència d'un acumulat de moments i pràctiques instituent que ho precedeixen.

Recorrem aquí a Bolívar Echevarría (2011) quan, des de l'autocrítica, es refereix al “mite de la revolució, és a dir, la Revolució com l'eliminació de tota una història i com el començament absolut d'una nova; la Revolució com la destrucció d'una versió de l'humà i la construcció de l'home nou. Curiosament, aquesta idea de la construcció de l'home nou no és una idea comunista, sinó més aviat una idea molt burgesa, una idea que ve des de l'època del Renaixement, la idea que l'ésser humà és capaç si es fes a si mateix en ús d'una arbitrarietat plena; aquesta capacitat de destacar-se, desfer-se, deslligar-se i desconnectar-se de la seva pròpia història i d'inventar-se una nova història a partir de res”.

Entra en diàleg amb un text de Habermas (1989:56) en el qual també es tractava de desmuntar el mite: “La consciència revolucionària s'expressa en el convenciment que és possible començar novament. Es reflecteix en ella una transformació de la consciència històrica. La història universal, concentrada

com una història singular, serveix com a sistema de referència abstracte per a una activitat que, orientada cap al futur, es creï en capacitat de desfer la connexió del present amb el passat”.

Per tot això, parlem del Comú i del constitucionalisme del comú com a conjunt de processos institutents que, en la seva suma, aconsegueixen constituir: es tracta de processos capaços de disputar alguns dels principals mites de la modernitat política, començant per la noció de revolució però també la de nació i fins i tot la de democràcia (la “fatiga del mite humanista de la democràcia”, en paraules d’Echevarría). Es tracta de reivindicar “la possibilitat d’una política dins de l’alienació, que la societat –fins i tot privada de la seva sobirania possible– no està desmobilitzada o paralizada políticament ni condemnada a esperar el moment messiànic en el qual serà retornada la seva llibertat política” (Echevarría, 2011).

Val la pena insistir en la necessitat de pensar i impulsar processos que van més enllà del constituït (formalment i materialment), però no a l’espera de l’acte constituent, en mans del titular únic i superior del poder constituent (el poble, la nació) sinó a través de pràctiques institutents posades en marxa, viscudes per la multiplicitat de subjectes subordinats, oblidats, precaritzats. Weeks (1993:165) ho sintetitza d’aquesta manera: “No existeix un agent social privilegiat per a aconseguir les finalitats; únicament la multiplicitat de les lluites locals contra el pes de la història i les diverses formes de dominació i subordinació. La contingència, no el determinisme, és el que subjau al nostre complex present”.

Es tracta per tant d’avançar en pràctiques institutents que permetin reforçar la posició dels subjectes col·lectius, dels grups humans que s’articulen enfront de l’amença de les seves necessitats. Podem tornar a un aprenentatge històric ja esmentat: la subjectivitat col·lectiva del Treball va ocupar una centralitat que es va convertir en la seva principal feblesa a partir del moment en què s’accelera la modificació de les bases (materials i jurídiques) del sistema productiu i amb ell del mercat laboral (terciarització, deslocalització, configuració d’extenses i complexes cadenes de producció o de valor, robotització, uberització, etc.).

D’aquí podem concloure la importància de reconfigurar processos de subjectivització vinculats a la defensa de necessitats diverses, també amb el treball però més enllà del treball (formal). L’experiència de la negociació col·lectiva i, per tant, de la possibilitat de generar marcs de regulació normativa per fora de –encara que habilitats per– l’Estat, ofereix un terreny que és necessari adobar. Parlem no ja d’una única o principal subjectivitat (el Treball) sinó de subjectivitats múltiples, dinàmiques, canviants, vinculades a les necessitats. Es tracta, en la línia ja dibuixada, de maneres de polititzar les necessitats a través del reconeixement de processos socials col·lectius no subordinats inserits o subordinats a la institucionalitat estatal.

Per això, de nou, més enllà de la protecció individual dels drets ha de reforçar-se la transversalitat de la titularitat col·lectiva dels drets, així com la centralitat de les formes de participació i negociació col·lectiva per a la presa de decisions. Es tracta d’advocar per un desplaçament de l’absolut protagonisme

de la democràcia representativa en favor no de puntuals fórmules participatives de tall individual, sinó processos de participació, de negociació col·lectiva i, finalment, de co-decisió en el marc de conflictes concrets en els quals es disputen necessitats amenaçades a subjectes amb menys poder. La desigualtat concreta, efectiva, que el model socioeconòmic imposa comporta el falsejament del principi representatiu i, per tant, de la pròpia legitimitat de la noció de voluntat o interès general. La “voluntat general” només pot reivindicar-se com a legítima si apareix com a suma de voluntats de subjectes que reconeixen mútuament les seves necessitats en el marc de processos col·lectius de participació i negociació.

Joan Subirats assenyalava que ens trobem davant “la necessitat de recuperar alguna cosa que expressi el col·lectiu, que ens acosti a una idea del públic, sense que això es confongui necessàriament amb el que és institucional-públic. El comú representaria llavors la necessitat de reconstruir aquest espai de vincles, de relacions i d’elements que conformen el col·lectiu” (Subirats i Rendueles, 2016:10).

Segons indica George Caffentzis (2010), el ressorgiment del pensament del comú es deu a la confluència de dos corrents provinents de perspectives oposades. D’una banda concorre una perspectiva capitalista que des de les dècades dels anys vuitanta i noranta del segle passat ha impulsat nocions com a “capital social”, “societat civil”, “vida associativa”, vinculat a un difuminat i vell concepte de “comunitat”, “cultura”. L’objectiu d’aquest impuls ha estat salvar el capitalisme de les seves tendències “autodestructives i totalitàries” que haurien estat deslliurades pel neoliberalisme. Existeix al mateix temps, però, una perspectiva anticapitalista que aborda la recuperació dels comuns a partir de les mateixes dates en resposta a la crisi del socialisme. Després de la irrupció de la crisi econòmica i política de 2008, aquesta última perspectiva reivindica els comuns com a forma col·lectiva no capitalista (no mercantil) d’organització de la vida material, a través tant de les subsistències de comunes pre-capitalistes (el que garanteix la subsistència de milions de persones excloses del mercat) i per mitjà de l’emergència de nous comuns especialment en espais ecològics, energètics i en el terreny dels comuns digitals (Caffentzis, 2010).

Caffentzis és un dels impulsors del Midnight Collective, espai de reflexió política que va proposar el terme de “New Enclosures” per a referir-se als nous encerclaments o tancaments, les privatitzacions de béns i serveis col·lectius que s’impulsen de la mà del neoliberalisme des dels anys vuitanta en endavant¹³⁰. Aquesta expansió de la mercantilització de necessitats compartides, i la manera en què l’Estat es converteix en devot impulsor, es troba a l’origen del protagonisme que el debat sobre el comú està tenint en els últims temps.

130. Concretament, l’any 1990 el col·lectiu publica el número 10 de la seva revista *Midnight Notes* sota el títol “New Enclosures”. Pot consultar-se (darrera visita, 23 de novembre de 2020): <https://libcom.org/library/midnight-notes-10-1990-new-enclosures>.

Resulta important precisar que la hipòtesi política dels comuns que aquí s'assumeix no els concep com un tercer gènere capaç de suavitzar o de generar espais aïllats a un costat de la dimensió bifront que divideix el públic del privat. És més, la mateixa definició del comú rebutja, precisament, quedar-se en el terme “bé comú”, amb la nítida intenció de trencar el propi paràmetre de comprensió vinculat al bé, a l'objecte d'apropiació (pública, privada o comuna). Laval i Dardot (2015) ho han identificat així en referir-se a l'obra de la guanyadora del premi Nobel d'economia Elinor Ostrom qui, “tot i que sense explicitar-ho prou”, va mostrar que els béns comuns “no han de definir-se com a coses físiques que preexistirien a les pràctiques en qüestió (...), sinó com a relacions socials entre individus que exploten determinats recursos en comú, d'acord amb regles d'ús, de repartiment o de coproducció”. Citant a Bollier: “el paradigma dels comuns no considera d'entrada un sistema de propietat, de contractes i de mercats, sinó normes i regles socials, així com mecanismes legals que permeten a individus compartir la propietat i el control dels recursos”. En aquest sentit, els comuns són, si més no, “sistemes institucionals d'incitació a la cooperació”.

També ho entén així Silvia Federici (2019), per a qui “els comuns no són coses sinó relacions socials. Aquesta és la raó per la qual hi ha qui (com per exemple Linebaugh) prefereixen parlar de “comunitzar”, un terme que no subratlla la riquesa material compartida sinó el compartir mateix i els vincles de solidaritat que es produeixen en el procés”. A partir d'aquí, els comuns requereixen una comunitat seguint el principi “sense comunitat no hi ha comuna” (Federici, 2019:134-135).

D'altra banda, cal referir-se a una noció històrica, empírica o processal, de comunitat i no com a “realitat tancada, una agrupació de persones unides per interessos exclusius que els separen dels altres, com les comunitats que es formen sobre la base d'una religió o d'una ètnia, sinó com una qualitat de relacions, un principi de cooperació i de responsabilitat amb els altres i la terra, els boscos, les mars i els animals”. Certament, “si la comunitarització té algun sentit hauria de ser la producció de nosaltres mateixos com a subjecte comú” (ibid.:154).

Si el comú està emergint com un dels conceptes centrals —juntament amb el feminisme i l'ecologisme— de les alternatives plantejades al neoliberalisme és perquè, a més d'implicar una millor distribució dels recursos, comporta aspiracions de renovació democràtica. El potencial emancipador dels comuns rau a situar-los no com a experiències particulars, ja sigui com a supervivències de certes tradicions o com a noves illes de certa autonomia, sinó en el centre dels processos polítics de redefinició de les necessitats col·lectives amb vocació de transformar el govern dels recursos i serveis col·lectius necessaris per a la reproducció social i que ara es troben en mans de l'Estat i del mercat.

Els reptes no són menors, tant des punt de vista teòric, epistemològic també, i, evidentment pràctic. Els dubtes són vius, ja que ens situem en un terreny on el rebuig de la plena delegació i de l'estatalització no hauria de dur a un excés de “movimentisme”, és a dir, a una confiança taumatúrgica en l'agència

de la “comunitat”, en un concepte vague de ‘multitud’ que obri la porta de bat a bat a la “tirania de la manca d’estructures”¹³¹. És més, la hipòtesi política que s’ha mirat de dibuixar (de manera necessàriament sintètica), vol un esdevenir comú del que és públic, és a dir, busca que el que és comú incorpori la capacitat de reconfigurar els aspectes que han arraconat la institucionalitat estatal de l’espai d’acompanyament, i, sovint, defensa activa dels grans interessos privats. Aquest esdevenir no portaria a la desaparició del que és públic, sinó a un camí complex, de sinergies publico-comunes vers la garantia plena de la igualtat i la llibertat efectives, amb contingut material.

Des de la reflexió jurídica -i també constitucional-, la tasca consisteix a pensar eines normatives que puguin donar forma i acompanyar el desenvolupament dels comuns on, al mateix temps, la norma, la creació jurídica, sigui en si mateixa un “comú”, és a dir, un procés col·lectiu on diferents instàncies, institucions socials i públiques, en diàleg, i també en tensió, puguin trobar-se per donar forma a la regulació. L’aposta és, per tant, instituir maneres d’organització social capaces de donar respostes en comú a necessitats i fragilitats col·lectives.

Bibliografia

Bauman, Z. (2003) *Comunidad. En busca de seguridad en un mundo hostil*, Siglo XXI editores, Buenos Aires

Brown, W. (1995) “Lo que se pierde con los derechos”. A: *States of Injury*, Princeton University Press. La traducció al castellà del text es troba a Brown, W., Williams, P., *La crítica de los derechos* (2003) Siglo del Hombre Editores, Bogotá

Caffentzis, G. (2010) “The future of the “commons”: Neoliberalism’s Plan B or the original disaccumulation of capital?”, *New Formations*, núm. 69, Summer 2010, pp. 23-41. Disponible a: <http://biblioteca.efd.uy/files/original/9f9c2225b50cbbb36cc08129eb691504.pdf>

Echevarría, B. (2011) *Crítica de la modernidad capitalista*. Antología. Vicepresidencia de la República de Bolivia, La Paz

Federici S. (2019) *Tornar a encantar el món. El feminisme i la política dels comuns*. Tigre de paper, Manresa

Ferrajoli, L. (2018) *Constitucionalismo más allá del Estado*, Trotta, Madrid

Freeman, J. (2009) “La tiranía de la falta de estructuras.” *Forum de Política*.

131. Conegut escrit de Jo Freeman, pensadora feminista que sota el pseudònim de Joreen publicà l’any 1970 una reflexió sobre la necessitat del moviment feminista d’adoptar formes organitzatives pròpies a partir d’un conjunt de principis d’estructuració democràtica. La necessitat d’explicitar un rebuig a l’excés de “movimentisme” és fruit d’una conversa amb l’Ernest Gutiérrez.

Habermas, J. (1989), “La soberanía popular como procedimiento”, Cuadernos Políticos, núm. 57, México, D. F., maig-agost de 1989

Latour, B. (2019) Cara a cara con el planeta. Una nueva mirada sobre el cambio climático alejada de las posiciones apocalípticas, Siglo XXI editores, Argentina

Laval, Ch., Dardot, P. (2015) Común. Ensayo sobre la revolución en el siglo XXI. Gedisa, Barcelona

Martínez de Bringas, A. (2018) “Los derechos sociales ante la vulnerabilidad. Retos y problemáticas en un marco de flexibilidad y desregulación”, Revista Vasca de Administración Pública, núm. 11, maig-agost 2018

Pearce, F. (1979) Los crímenes de los poderosos. El marxismo, el delito y la desviación. Siglo XXI, Madrid

Subirats, J., Rendueles, C (2016),. Los (bienes) comunes. ¿Oportunidad o espejismo?, Icaria, Barcelona

Weeks, J., (1993) “Rediscovering values”, a Squires, J. (ed.), Principled Positions, Lawrence and Wishart, (1993) Londres, pp. 208-209

Weil, S. (2000) Escritos de Londres y últimas cartas, Trotta, Madrid, 2000, pp. 28-29.

Marco Aparicio Wilhelmi
Joan Benach
Josep Manel Busqueta
David Casassas
Clàudia Custodio Martínez
Irene Escorihuela
Gemma Flores-Pons
Luis González Reyes
Mònica Guiteras Blaya
Ernest Gutiérrez
Javier Guzman
Nuria Hernandez Mora
Yayo Herrero
Pati Homs
Francesc La Roca
Júlia Martí Comas
Adrià Martín
Júlia Martínez
Leandro del Moral
Albert Noguera Fernández
Josep Nualart Corpas
Alfons Pérez López
Juan M. Pericàs
Annaïs Sastre
Oscar Simón Bueno

